

“ตำนานพุทธเจดีย์สยาม”
พระนิพนธ์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
ฉบับภาษาเขมร
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ศานติ ภัคดีคำ

“ตำนานพุทธเจดีย์สยาม”

พระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

ฉบับภาษาเขมร

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ศานติ ภัคดีคำ*

บทนำ

“ตำนานพุทธเจดีย์สยาม” หรือที่เราคุ้นเคยในชื่อ “ตำนานพระพุทธรูปเจดีย์” ซึ่งเป็นชื่อที่เปลี่ยนในการจัดพิมพ์ครั้งที่สองเป็นต้นมา เป็นงานพระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ที่ทรงคุณค่าที่สุดเล่มหนึ่งในบรรดางานพระนิพนธ์จำนวนมากของพระองค์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงนิพนธ์เรื่องนี้ขึ้นเพื่อพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพเจ้าจอมมารดาชุ่ม ในรัชกาลที่ ๔ พระมารดา เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๙ ดังที่ได้ทรงพระนิพนธ์ไว้ว่า

“ข้าพเจ้าขออุทิศกุศลซึ่งได้แต่งหนังสือเรื่องตำนานพุทธเจดีย์สยามนี้ สอนองพระคุณเจ้าจอมมารดาชุ่ม รัชกาลที่ ๔ ท่านผู้เปนมารดาให้บังเกิด แล้วบำรุงเลี้ยงระวังสอนมาตั้งแต่เยาว์ ด้วยรักใคร่ไม่ยิ่งกว่า แลได้ร่วมสุขทุกข์ด้วยกันมาฉ้นมารดากับบุตรคนเดียว จนตราบเท่าท่านถึงอสัญกรรม เมื่อวันศุกร์ที่ ๑๓ กรกฎาคม พระพุทธศักราช ๒๔๖๖”^๑

* อาจารย์ประจำสาขาวิชาภาษาเขมร ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

^๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานพุทธเจดีย์สยาม (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2469).

เหตุที่ทรงพระนิพนธ์เรื่องนี้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
พระมารดา เนื่องจากทรงเห็นว่า

“...ด้วยเห็นว่าประกอบพร้อมด้วยประโยชน์ทั้ง ๒ ประการ
คือประโยชน์ในทางสืบอายุพระพุทธศาสนาประการ ๑ กับ
ประโยชน์ในทางบำรุงความรู้ด้วยอีกประการ ๑...”^๒

จุดมุ่งหมายสำคัญที่ทรงพระนิพนธ์ตำนานพุทธเจดีย์สยามก็เพื่อ
“...แถลงความแก่ไทยด้วยกันเองเป็นสำคัญ เพราะจะพิมพ์
เป็นของแจกในงานศพ ถ้ามีชาวต่างประเทศชอบตอนไหน
จะแปลต่อนั้นเป็นภาษาฝรั่งก็ได้...”^๓

เมื่อหนังสือตำนานพุทธเจดีย์สยามได้พิมพ์เผยแพร่ก็ได้รับความนิยมมาก จนมีการนำพระนิพนธ์เรื่องตำนานพุทธเจดีย์สยามไปแปลเป็น
ภาษาเขมรและแปลย่อเป็นภาษาฝรั่งเศส^๔ อย่างไรก็ตาม สำหรับตำนาน
พุทธเจดีย์สยามฉบับภาษาเขมรนั้นยังไม่เป็นที่รู้จักเท่าใดนัก ทั้งที่มีหลัก
ฐานและมีการจัดพิมพ์ขึ้น ณ กรุงพนมเปญ บทความเรื่องนี้ผู้เขียนจึงขอ
นำเรื่องราวเกี่ยวกับการแปลตำนานพุทธเจดีย์สยามฉบับภาษาเขมรมา
นำเสนอ

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ก.

^๓ เรื่องเดียวกันหน้าเดียวกัน.

^๔ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, **ตำนานพระพุทธเจดีย์** (พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด
ศิริพร, ๒๕๐๓), หน้า ๑๒.

ตำนานพุทธเจดีย์ฉบับภาษาเขมร

หลักฐานสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการแปลตำนานพุทธเจดีย์ฉบับแปลเป็นภาษาเขมร คือ จดหมายของนางชุยซาน การ์เปอแลส บรรณารักษ์พุทธศาสนบัณฑิตย์ กรุงพนมเปญ ที่ได้มีจดหมายมากราบบังคมทูลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อวันที่ ๑๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๐ ความตอนหนึ่งในจดหมาย ซึ่งปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ว่า

“ขอกราบบังคมทูล พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพฯ ขอทรงทราบ

ด้วยกรมชุนนุมนิกิจราชการพระราชปณิธานลัยกัมพูชา มีความยินยอมว่า หนังสือตำนานพระเจดีย์ ซึ่งฝ่าพระบาทได้เรียบเรียงนั้น เป็นหนังสือมีประโยชน์อันสำคัญทางหนึ่งแก่การศึกษาในพระพุทธศาสนาฯ จึงได้จัดให้กระหม่อมฉันขอพระอนุญาตแต่ฝ่าพระบาท เพื่อจะให้แปลมาเป็นภาษาเขมร พร้อมทั้งให้ช่างจำลองรูปภาพต่างๆ แต่หนังสือนั้นมาด้วยฯ ถ้าฝ่าพระบาทจะทรงอนุญาต กรมชุนนุมนุมนิกิจราชการจะเลือกสรรผู้ที่ชำนาญในการแปลภาษาไทยมาเป็นเขมรให้ถูกแท้พอแก่การ และจะให้ลงพิมพ์เป็นหนังสือชนิดหนึ่งสำหรับผู้ศึกษาในพระพุทธศาสนา...”^๕

^๕ เอกสารจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ เลขที่ สป๒.๔๙/๘๖, หน้า ๒.

สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ ได้ทรงมีลายพระหัตถ์ตอบ
อนุญาตเมื่อวันที่ ๒๕ เดือน พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๐ ความตอนหนึ่งว่า

“แจ้งความ-นางสาวชุยซาน คาร์เปอแลส บรรณารักษ์ใหญ่
แห่งราชบรรณालัยกรุงกัมพูชา

ด้วยฉันได้รับจดหมายของท่านมีลงวันที่ ๑๕ สิงหาคม
พ.ศ. ๒๔๗๐ ว่ากรมชุนนุกิจการราชบรรณาลัยกรุงกัมพูชา
มีความยินดียอมว่าหนังสือเรื่องตำนานพุทธเจดีย์ซึ่งฉันได้
แต่งเป็นหนังสือที่มีประโยชน์อันสำคัญทางหนึ่งแก่การศึกษา
ในพระพุทธศาสนา จึงได้มอบฉันทะให้ท่านขออนุญาตต่อ
ฉันเพื่อจะแปลหนังสือตำนานพุทธเจดีย์เป็นภาษาเขมร แล้ว
พิมพ์พร้อมด้วยรูปภาพอันจะจำลองจากที่ฉันพิมพ์ไว้ฉัน
ขอให้ท่านแจ้งแก่กรมชุนนุกิจการให้ทราบ ว่า ฉันรู้สึกว่าเป็น
เกียรติยศที่กรมชุนนุกิจการได้ลงมตียกย่องหนังสือซึ่งฉันแต่งและ
อนุญาตให้แปลและพิมพ์ตามประสงค์ทุกประการ...”^๖

ต่อมาสมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพทรงพระนิพนธ์ถึง
การแปลตำนานพุทธเจดีย์สยามเป็นภาษาเขมรในสาส์นสมเด็จพระ
วันที่ ๑๙ พฤศจิกายน ๒๔๗๒ กราบทูลสมเด็จพระยา เจ้าฟ้ากรมพระยา
นริศรานุวัดติวงศ์ว่า

^๖ เอกสารจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ เลขที่ สป๒.๔๙/๙๖, หน้า ๔-๕.

“...ขอถวายของประหลาดให้ทอดพระเนตร และ
 อดส่วนตัวด้วย คือหนังสือเรื่องตำนานพุทธเจดีย์ที่หม่อม
 ฉั่นแต่งแล้วพิมพ์แจกเมืองนศพแม่่นั้น เมื่อฉบับหนังสือ
 นั้นแพร่หลายออกไปถึงกรุงกัมพูชา

หม่อมฉั่นได้รับจดหมายมีมาจากเมืองพนมเพ็ญ
 ฉบับหนึ่งว่า คณะพุทธศาสนากัมพูชารัฐานปริยัติธรรมประทุม
 วดีปรึกษากันเห็นว่าหนังสือเรื่องตำนานพุทธเจดีย์ สมควร
 จะใช้เป็นหนังสือสอนพระพุทธศาสนาในกรุงกัมพูชาได้
 เรื่องหนึ่ง ขออนุญาตที่จะแปลและพิมพ์เป็นภาษาเขมร

หม่อมฉั่นตอบอนุญาตไปตามประสงค์แล้วเจียบ
 หายไปนาน ฟังได้รับหนังสือฉบับที่แปลและพิมพ์เป็นภาษา
 เขมรส่งมาให้ ๒ เล่ม...”^๗

พระมหาพิฑูร กรอเสม ผู้แปลตำนานพุทธเจดีย์

เมื่อได้รับพระอนุญาตจากสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
 แล้ว พระราชบรรณालัย กรุงกัมพูชา จึงได้มอบหมายให้พระมหาพิฑูร
 กรอเสม คันธบัณฑิตในพระราชบรรณาลัย กัมพูชาเป็นผู้แปล พระมหา
 พิฑูร ต่อมาได้ลาสิกขาแล้วรับราชการได้มีตำแหน่งเป็นที่ ออกญาเทพพิฑูร
 (กรอเสม) ประวัติของพระมหาพิฑูร หรือ ออกญาเทพพิฑู (กรอเสม) มี
 ดังนี้

^๗ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ,
 สารสันสมเด็จ เล่ม ๒ (พระนคร : คุรุสภา, ๒๕๐๕), หน้า ๓๙-๔๐.

ออกญาเทพพิฑู (อุกญาเทพพิฑู) นามเดิมว่า “ฉิม กรอเสม (ฉิม กรเสม)” เข้าทำงานเป็น “คันทบัณฑิต” ในพระราชบรรณาลัย กัมพูชา (ซึ่งต่อมาได้ยกฐานะเป็นพุทธศาสนบัณฑิตย) โดยมีตำแหน่งเป็นพระมหาพิฑูร (กรอเสม) ในระหว่างนั้นท่านได้อ่านและแปล รวมทั้งจัดทำปทานุกรมศิลาจารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร ภายใต้การนำของ ศาสตราจารย์ ยอช เซเดส์ (G.Coedes) และนางสาวชุษุชาน การ์เปอแลส์ (S.Karpels) ซึ่งเป็นบรรณารักษ์ใหญ่ของราชบรรณาลัยกัมพูชา ตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๙๓๖ (๒๔๗๙) หนังสือเรื่องนี้จัดพิมพ์ครั้งแรกในปี ค.ศ. ๑๙๓๘ (พ.ศ. ๒๔๘๑)

พระมหาพิฑูร (กรอเสม) ทำงานในพระราชบรรณาลัยเป็นเวลา ๑๒ ปี ด้วยเหตุที่ท่านมีความรู้ทางด้านภาษาไทย ท่านได้แปลหนังสือจำนวนหนึ่งลงพิมพ์ในวารสารกัมพูชสุริยา นอกจากนี้ท่านได้เขียนเกี่ยวกับประวัติพระพุทธรูปในดินแดนสุวรรณภูมิ ศาสนา ขนบธรรมเนียม ประเพณี เป็นต้น เพื่อพิมพ์เผยแพร่ ต่อมาท่านจึงได้เลื่อนตำแหน่งเป็น ออกญาเทพพิฑู

ผลงาน ของพระมหาพิฑูร (กรอเสม) เท่าที่พบในปัจจุบันได้แก่ ศิลาจารึกนครวัด (ศิลาจารึกนครวัดต) ตำนานพุทธเจดีย์ (ภูมิลพพุทธเจดีย์) แปลจากหนังสือตำนานพุทธเจดีย์สยาม พระนิพนธ์สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ) พระราชพิธีทิวาทศมาส (ภาคที่ ๑ - ๒) (พระราชพิธีทิวาทศมาส ภาค ๑ - ๒) ขนบธรรมเนียมพราหมณ์ (ทำเนียบทมูลาปพราหมณ์) มหาภารตยุทธ์ (มหาภารตยุทธ์) (แปลจาก มหาภารตยุทธ์ ฉบับภาษาไทยของหลวงบวรบรรณารักษ์) เป็นต้น

“อารัมภกถา” ของตำนานพุทธเจดีย์ ฉบับภาษาเขมร

หนังสือเรื่องตำนานพุทธเจดีย์ ฉบับภาษาเขมรมีข้อความใน อารัมภกถา ของพระมหาพิฑูร กรอเสม ดังความที่แปลมาต่อไปนี้

“...เรื่องนี้แปลจากเรื่องตำนานพุทธเจดีย์สยาม ซึ่ง เป็นภาษาสยามมาเป็นเขมรภาษา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๑ ให้ชื่อว่า ตำนานพุทธเจดีย์ เพราะมีความกล่าวถึงเรื่องพุทธศาสนา พร้อมทั้งพุทธเจดีย์ ซึ่งแพร่ไปเกิดมีในนานาประเทศ มีประเทศ มคธในแดนดินอินเดีย เป็นต้น จากเพียงหลังพุทธกาลมา ถึงปัจจุบันนี้ ไม่จำเพาะกล่าวแต่ในประเทศสยามเท่านั้น แต่ในภาคที่ ๘ และที่ ๙ กล่าวเกี่ยวกับเรื่องราวพุทธเจดีย์ ในประเทศสยามโดยพิสดาร เรื่องนี้เป็นคติควรรู้ นักศึกษา โบราณคดี ควรมีหนังสือนี้ไว้เล่มหนึ่ง เป็นเครื่องประดับ สำหรับทำให้ความคิดสว่าง วันขึ้น ๓ ค่ำ เดือนมคสิริ ปีมะโรง สัมฤทธิศก พ.ศ. ๒๔๗๑ พระมหาพิฑูร กรอเสม...”^๑

ตำนานพุทธเจดีย์

ฉบับภาษาเขมรแปลจากตำนานพุทธเจดีย์สยามฉบับใด ?

ดังได้กล่าวไปแล้วว่า ตำนานพุทธเจดีย์สยามได้พิมพ์ขึ้นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๙ แต่ต่อมาหลังจากพิมพ์ครั้งที่ ๑ แล้ว สมเด็จฯ กรม พระยาดำรงราชานุภาพทรงชำระแก้ไขตำนานพระพุทธรูปเจดีย์อีกครั้งหนึ่ง

^๑ ภูมิลพพิฑูรเจดีย์ (ภณเพญ พระราชชนนีนาลัยกมุฑฐา, ๑๙๒๙), หน้า อารัมภกถา.

ก่อนสิ้นพระชนม์ และประทานฉบับไว้กับหลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ ฉบับที่ทรง
ชำระแก้ไขนี้ได้พิมพ์เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๙๐^๙ หลังจากนั้นในปี พ.ศ. ๒๕๐๓
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงมีพระราชดำรัสสั่งให้หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ
ดิศกุล ทรงชำระใหม่^{๑๐} พระนิพนธ์ตำนานพระพุทธรเจดีย์ทั้ง ๓ ฉบับจึงมี
ความแตกต่างกันในรายละเอียด เช่น สารบัญชของตำนานพระพุทธรเจดีย์ใน
ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๑ ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒ และฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๓ มีความแตก
ต่างกัน

ด้วยเหตุนี้ตำนานพระพุทธรเจดีย์ฉบับภาษาเขมรที่แปลเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๑
จึงน่าจะแปลจากตำนานพระพุทธรเจดีย์สยามฉบับพิมพ์ครั้งแรก สอดคล้องกับ
อารัมภกถาของพระมหาพิทูล กรอเสมอ ว่า หนังสือเรื่องนี้เป็นแปลจาก ตำนาน
พระพุทธรเจดีย์สยาม ซึ่งเป็นชื่อของฉบับพิมพ์ครั้งแรก ซึ่งในเวลาต่อมาได้
เปลี่ยนชื่อเป็น “ตำนานพระพุทธรเจดีย์” ในฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒ เป็นต้นมา
จนถึงปัจจุบัน

นอกจากนี้เมื่อเปรียบเทียบเนื้อหาในเรื่อง รวมทั้งสารบัญชเรื่องของ
ตำนานพระพุทธรเจดีย์สยามฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๑ กับตำนานพระพุทธรเจดีย์ฉบับภาษาเขมร
พบว่า มีเนื้อหาตรงกัน และหากนำไปเปรียบเทียบกับฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒ หรือ
ครั้งที่ ๓ จะพบรายละเอียดความแตกต่างกัน ดังนั้น “ตำนานพระพุทธรเจดีย์” ฉบับ
ภาษาเขมรที่พระมหาพิทูล กรอเสมอ แปลจึงน่าจะแปลจากฉบับพิมพ์ครั้งแรก

^๙ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานพระพุทธรเจดีย์ (พระนคร : พิมพ์ในงาน
ฌาปนกิจศพ นายมังกร สามเสน, ๒๔๙๐), หน้า ก.

^{๑๐} สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานพระพุทธรเจดีย์ (พระนคร : ห้างหุ้นส่วน
จำกัดศิริพร, ๒๕๐๓), หน้า ง.

ความแตกต่างระหว่าง “ตำนานพุทธเจดีย์สยาม” กับ “ตำนานพุทธเจดีย์ฉบับภาษาเขมร”

อย่างไรก็ตามแม้ว่า ตำนานพุทธเจดีย์ ฉบับภาษาเขมรจะแปลจาก ตำนานพุทธเจดีย์สยาม แต่จากการเปรียบเทียบพบว่า ตำนานพุทธเจดีย์ ฉบับภาษาเขมร มีการเพิ่มเติมภาคผนวก คือ “**สารบัญญ้อธิบายสมัยที่ พระพุทธศาสนาเผยแผ่ไปนานาประเทศ** (สารบานบุนยล่อสมัยแกลลพระ พุทธศาสนาผุสยเทาภูงูนาๆ ปุรเทศ)” และ **สารบัญญ้อธิบายสมัยของ พุทธเจดีย์ในนานาประเทศ** (สารบานบุนยล่อพีสมัยไนพุทธเจดีย์ภูงูนาๆ ปุรเทศ)” ซึ่งน่าจะเป็นเนื้อหาที่พระมหาพิฑูร กรอเสม เพิ่มเติมเข้ามา เพื่อช่วยอธิบายลำดับเวลาทางพระพุทธศาสนาให้มีความชัดเจนมากขึ้น ดังความที่แปลมาจากภาษาเขมรว่า

สารบัญญบอสมัยที่พระพุทธศาสนาเผยแผ่ไปนานาประเทศ

๑. เมื่อ พ.ศ. ๑ - ๙๙ พระสงฆ์บริษัทยังถือลัทธิ ศาสนาแบบเดียวกัน
๒. เมื่อ พ.ศ. ๑๐๐ พระสงฆ์ในอินเดียแตกกันเป็น สองพวก คือ พวกเดิม และพวกวัชชีบุตร
๓. เมื่อ พ.ศ. ๒๐๕ - ๒๒๑ พวกเดียรถีย์เข้าปลอม บวชในพระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก พระสงฆ์แตกกัน มาก
๔. เมื่อ พ.ศ. ๒๒๑ - ๓๕๐ พระบาทธรรมมาโคก ราชทรงกำจัดพวกบวชปลอมและทรงทำนุบำรุงให้รุ่งเรือง ยิ่งกว่ากาลใด ๆ ทั้งสิ้น

๕. เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖ ในรัชกาลพระบาทธรรมมาโคก
ราชพระพุทธศาสนาแผ่ไปในนานาประเทศ

๖. เมื่อ พ.ศ. ๔๐๐ พระพุทธศาสนาไปรุ่งเรืองใน
ประเทศคันธาระ ในรัชกาลพระเจ้าอเล็กซานเดอร์

๗. เมื่อ พ.ศ. ๖๒๐ - ๙๕๐ ลัทธิอาจารย์วาทหรือ
เรียกว่า มหายาน ไปเจริญรุ่งเรืองในประเทศคันธาระ

๘. เมื่อ พ.ศ. ๙๐๐ พระพุทธศาสนาในอินเดียร่วง
โรยลงไปจนถึงปัจจุบันนี้

๙. เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘ (๒๓๖) ในรัชกาลพระบาท
เทวานัมปิยติสสะพระพุทธศาสนาลัทธิหินยาน ไปประดิษฐาน
ในลังกาทวีปแล้วรุ่งเรืองสืบกาลเวลายาวนาน

๑๐. เมื่อ พ.ศ. ๑๖๐๐ พระพุทธศาสนาในลังกาทวีป
เสื่อม

๑๑. เมื่อ พ.ศ. ๑๖๐๘ - ๑๖๖๒ ในรัชกาลพระบาท
วิชัยพาหุเป็นต้นเหตุให้พระพุทธศาสนากลับรุ่งเรืองขึ้นอีก

๑๒. เมื่อ พ.ศ. ๑๖๖๓ - ๑๖๙๕ ะหว่างนี้พระพุทธ
ศาสนาเสื่อม

๑๓. เมื่อ พ.ศ. ๑๖๙๖ ในรัชกาลพระเจ้าปรักกรม
พาหุ พระพุทธศาสนากลับรุ่งเรืองขึ้นอีก

๑๔. เมื่อ พ.ศ. ๑๘๙๓ - ๒๓๑๐ พระพุทธศาสนา
ในลังกาทวีปเสื่อมลงอีก

๑๕. เมื่อประมาณ พ.ศ. ๕๐๐ พระพุทธศาสนาลัทธิ
หินยานมาประดิษฐานในประเทศทวารวดี แล้วเจริญรุ่งเรือง
มาเป็นเวลายาวนาน

๑๖. เมื่อ พ.ศ. ๑๒๐๐ - ๑๕๐๐ สยามและเขมรนับถือ
ลัทธิมหายาน (อย่างสมัยลพบุรี) แล้วเจริญรุ่งเรืองต่อมา

๑๗. เมื่อ พ.ศ. ๑๖๐๐ ในรัชกาลพระบาททอนุรุธ
มหาราช (พม่า) พระพุทธศาสนาลัทธิหินยานเจริญรุ่งเรืองใน
ประเทศพุกามและเชียงใหม่

๑๘. เมื่อ พ.ศ. ๑๖๐๐ เวลาเดียวกันนี้สยามกลับ
นับถือลัทธิหินยานอย่างพม่า

๑๙. เมื่อ พ.ศ. ๑๘๐๐ - ๑๘๙๓ สยามและเขมรถือ
ลัทธิหินยานอย่างลังกา

๒๐. เมื่อ พ.ศ. ๑๙๕๐ - ๒๒๐๐ พระพุทธศาสนา
ลัทธิหินยานเจริญรุ่งเรืองในประเทศเชียงใหม่ (ลาว)

๒๑. ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๒๐๐ มา พระพุทธศาสนาในแดน
เชียงใหม่เสื่อมลงโดยลำดับ

๒๒. เมื่อ พ.ศ. ๑๘๙๓ - ๒๓๐๐ พระพุทธศาสนา
ลัทธิหินยานในนครศรีอยุธยา ชำตันรุ่งเรืองตามสมควร ชำ
ปลายร่วงโรยลง

ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๒๕ มา พระพุทธศาสนากรุง
รัตนโกสินทร์ในชั้นเดิมเสื่อม จนถึงรัชกาลพระจอมเกล้ามา
รุ่งเรืองจนถึงปัจจุบันนี้...”^{๑๑}

^{๑๑} ภูมิลพบุรีเจดีย์, หน้า ๒๗๓-๒๗๖.

สารบัญญ้อธิบายสมัยของพุทธเจดีย์ในนานาประเทศ

๑. สมัย พ.ศ. ปีที่ ๑ มีพระสถูปเจดีย์ในพุทธศาสนา
๘ แห่ง ในมณฑลิมประเทศเป็นครั้งแรก

๒. สมัย พ.ศ. ๒๒๓ ระหว่างรัชกาลพระบาท
ธรรมมาโคกราช เกิดมีพระสถูปเจดีย์ซึ่งสร้างโดยอิฐและหิน
เป็นจำนวนมาก (อินเดียกลาง)

๓. สมัย พ.ศ. ๔๐๐ ในรัชกาลพระเจ้าอเล็กซานเดอร์
เกิดมีพระพุทธรูปขึ้นในโลกเป็นครั้งแรก (อินเดียเหนือ)

๔. สมัย พ.ศ. ๖๒๐ ในรัชกาลพระเจ้ากนิษกมหาราช
ได้สร้างพระพุทธรูปด้วยหินแปรหลายทั่วไปในอินเดียเป็น
อันมาก

๕. สมัย พ.ศ. ๖๒๐ ครั้งนั้นเกิดมีรูปพระอาทิตย์พุท
ธยานีพุทธ โภธิสัตว์ในลัทธิมหายาน (อินเดียเหนือ)

๖. สมัย พ.ศ. ๖๒๐ เป็นต้นมา เกิดมีพระปรางค์ใน
พระพุทธรูปอย่างหนึ่งเกิดขึ้นอีก (อินเดียเหนือ)

๗. สมัย พ.ศ. ๙๐๐ ในรัชกาลจันทรคุปตราชนวงศ์เกิด
มีพระพุทธรูปในนครมคธ (อินเดียกลาง)

๘. สมัย พ.ศ. ๕๐๐ - ๑๑๐๐ เกิดมีแบบพุทธเจดีย์ใน
นครทวารวดี (ลาวแต่เดิม)

๙. สมัย พ.ศ. ๑๑๐๐ - ๒๐๐ เกิดมีพุทธเจดีย์แบบ
ลัทธิมหายานในนครศรีวิชัย (ชวา)

๑๐. สมัย พ.ศ. ๑๔๐๐ เกิดมีพุทธเจดีย์แบบลัทธิ
หินยาน และมหายานในนครลพบุรี (เขมร)

๑๑. สมัย พ.ศ. ๑๖๐๐ – ๒๐๕๐ เกิดมีพุทธเจดีย์แบบ
ลัทธิหินยานในนครเชียงใหม่ (ลาว)

๑๒. สมัย พ.ศ. ๑๘๐๐ – ๑๘๙๓ เกิดมีพุทธเจดีย์ใน
ลัทธิมหายานอย่างลังกาวงศ์ ในนครสุโขทัย (สยาม)

๑๓. สมัย พ.ศ. ๑๙๐๐๐ – ๒๓๑๐ เกิดมีพุทธเจดีย์ใน
ลัทธิหินยานในนครศรีอยุธยา (สยามหนองโสน)

๑๔. พ.ศ. ๒๓๒๕ เกิดมีแบบพุทธเจดีย์ในลัทธิ
หินยานในนครรัตนโกสินทร์ (สยามบางกอก)...”^{๑๒}

จากข้อความที่แปลมา แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลการจัดตามลำดับ
กาลของพุทธเจดีย์ของไทยตามพระมติของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช
ราชานุภาพที่มีต่อความคิดของนักวิชาการชาวแกมพูชา (พระมหาพิฑูร
กรอเสม) ในการสรุปพระมติดังกล่าวมาไว้ตอนท้ายหนังสือเล่มนี้ แต่ก็มี
ความแตกต่างทางความคิดที่เห็นได้ชัด เช่น การอ้างว่า “นครลพบุรี” เป็น
“เขมร” เป็นต้น ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าในความคิดของแกมพูชาตั้งแต่เมื่อมีการ
แปลหนังสือตำนานพุทธเจดีย์ก็ถือว่า “ลพบุรี” เป็น “เขมร” แต่ในฉบับ
ภาษาไทยกล่าวว่า เป็น “ขอม” ซึ่งเป็นสิ่งที่ต้องศึกษากันไป

บทสรุป

ตำนานพุทธเจดีย์สยาม หรือ ตำนานพระพุทธรูปเจดีย์ เป็นงานพระ
นิพนธ์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เล่มหนึ่ง ที่ทรงคุณูปการต่อ

^{๑๒} ภูมิลพบุรี, หน้า ๒๖๙-๒๗๑.

การศึกษาประวัติศาสตร์ศิลป์ในประเทศไทยอย่างยิ่ง และถือเป็นตำราประวัติศาสตร์ศิลปะในประเทศไทย “เล่มแรก” ที่มีการศึกษาและมีรูปแบบการเขียนอย่างเป็นระบบ หลังจากตำนานพุทธเจดีย์สยามพิมพ์เผยแพร่ในปี พ.ศ. ๒๔๖๙

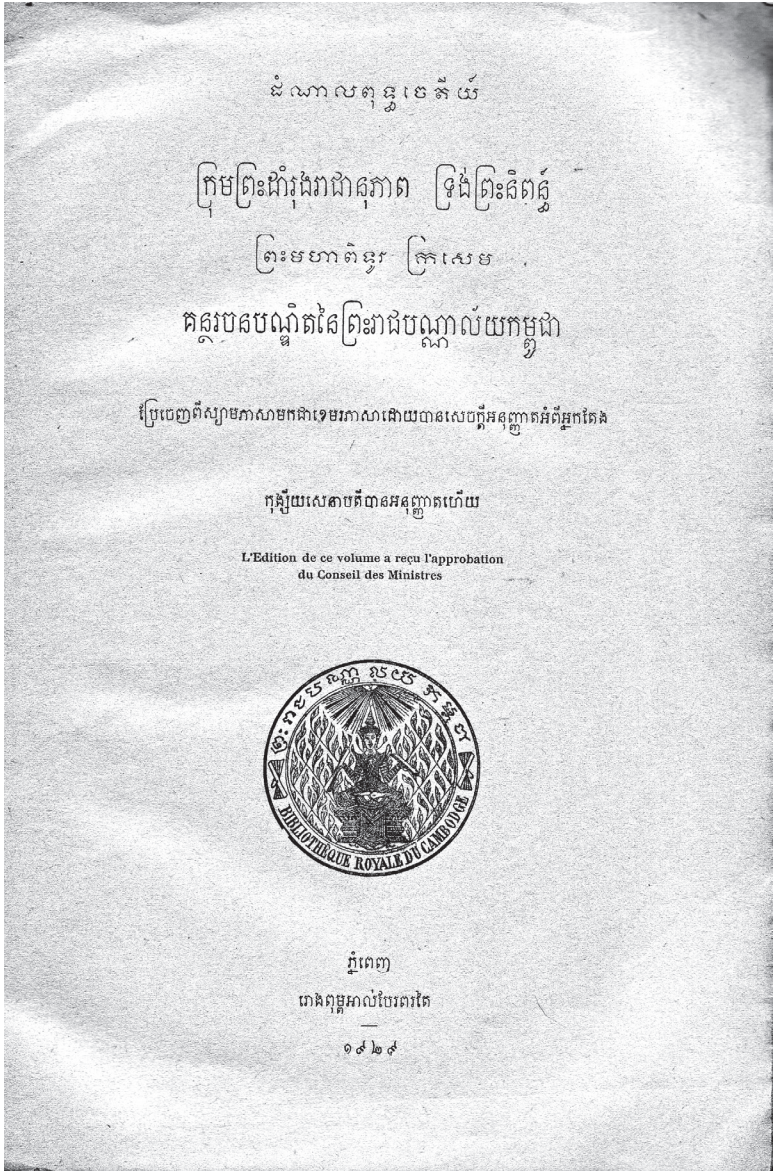
ต่อมาเมื่อหนังสือเล่มนี้เผยแพร่ไปถึงกรุงกัมพูชา พระราชบรรณालักษณ์กัมพูชาเห็นประโยชน์ของหนังสือเล่มนี้ จึงมีจดหมายมาขอประทานพระอนุญาตจากสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงอนุญาต พระราชบรรณालักษณ์กัมพูชาจึงให้พระมหาพิทูล กรอเสม เป็นผู้แปลเป็นภาษาเขมรและจัดพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๑ โดยใช้ชื่อว่า “ตำนานพุทธเจดีย์”

ตำนานพุทธเจดีย์ฉบับที่แปลเป็นภาษาเขมรเป็นฉบับที่แปลจากตำนานพุทธเจดีย์สยาม ฉบับพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๙ จึงมีความแตกต่างจากตำนานพระพุทธรูปเจดีย์ ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒ และครั้งที่ ๓ เนื่องจากหลังจากการพิมพ์ครั้งแรกแล้ว สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงขยายความแก้ไขตำนานพระพุทธรูปเจดีย์ทั้งเนื้อหาและเชิงอรรถ และประทานต้นฉบับไว้แก่หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์จนได้พิมพ์ครั้งที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๔๙๐ ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒ เป็นต้นฉบับที่ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทราวดี ดิศกุล ทรงทำเชิงอรรถเพิ่มเติม และพิมพ์เป็นครั้งที่ ๓

ดังนั้นตำนานพุทธเจดีย์ ฉบับภาษาเขมรจึงใกล้เคียงกับตำนานพุทธเจดีย์สยาม ฉบับพิมพ์ครั้งแรก อย่างไรก็ตามนอกจากจะมีการแปลพระนิพนธ์เป็นภาษาเขมรแล้ว พระมหาพิทูล กรอเสม ยังได้เพิ่มภาคผนวกไว้ท้ายเรื่องอีกสองตอน คือ “สารบัญชอธิบายสมัยที่พระพุทธรูปศาสนา

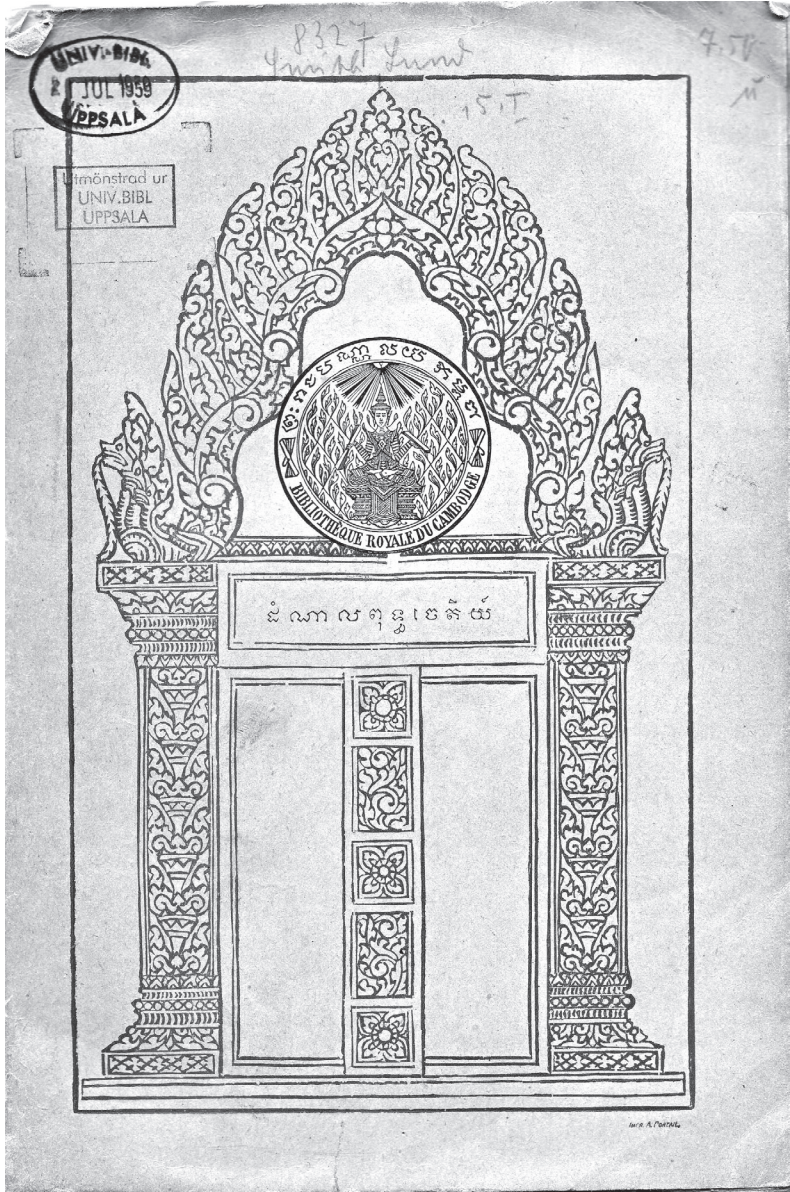
เผยแผ่ไปนานาประเทศ (สารบาณบทยลัสมัยแฏลพระพุทฺธศาสนา
ฝุสยเทากุณงนาฯ ปุรเทศ)” และ “สารบัญญัติบายสมัยของพุทฺธเจดียใน
นานาประเทศ (สารบาณบทยลัอพิสมัยไนพุทฺธเจดียกุณงนาฯ ปุรเทศ)”
ซึ่งเป็นการสรุปลัสมัยกาลของการเผยแผ่พระพุทฺธศาสนารวมทั้ง
พระพุทฺธเจดียไปยังประเทศต่าง ๆ เพื่อความเข้าใจแก่ผู้อ่านยิ่งขึ้นอีกด้วย

ใบรองปกหนังสือตำนานพุทธเจดีย์สยามฉบับภาษาเขมร

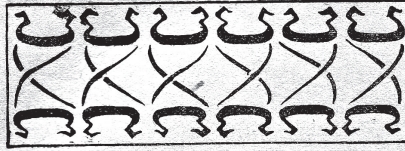

ปกตำนานพุทธเจดีย์สยาม ฉบับภาษาเขมร

ตำรงวิชาการ

ฉบับพิเศษ : ธันวาคม ๒๕๕๕

អារម្ភកថា

ឆ្នាំនេះប្រែចេញអំពីឆ្នាំដំណាលពុទ្ធចេតិយ៍ស្បែកដែល
ជាភាសាសៀមមកជាខ្មែរភាសា កាល ព. ស. ២៤៧១
ឲ្យឈ្មោះថា ដំណាលពុទ្ធចេតិយ៍ ព្រោះមានសេចក្តីដំណាល
ដោយឆ្នាំពុទ្ធសាសនាព្រមទាំងពុទ្ធចេតិយ៍ ដែលផ្សាយទៅ
កើតមានក្នុងនាគាប្រទេស មានប្រទេសមកក្នុងដែនដីឥណ្ឌូ
ជាដើម ពីត្រឹមខាងក្រោយពុទ្ធកាលមកដល់ឥលូវនេះ មិន
បំពោះពោលតែក្នុងប្រទេសស្បែកប៉ុណ្ណោះ តែក្នុងភាគទី ៤
និងទី ៧ និយាយពីឆ្នាំវិវាទពុទ្ធចេតិយ៍ក្នុងប្រទេសសៀមដោយ
ពិស្តារ ឆ្នាំនេះជាគតិគួរចេះដឹង អ្នកសិក្សាបុរាណគតិ គួរ
មានសៀវភៅនេះមួយ ជាគ្រឿងប្រដាប់សម្រាប់បំភ្លឺគំនិត ។

ថ្ងៃ ៣ កើត ខែឆ្នាំស៊ី ឆ្នាំពោធិស័ក ព. ស. ២៤៧០

ព្រះមហាព័ទ្ធ ក្រសែម

บรรณานุกรม

ภูมิลพทุฑเจดีย์. ภูนัฒญ พุระราชบณณาลัฎกมพูชา, ๑๙๒๙.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระ กรมพระยา. **ตำนานพระพุฑเจดีย์.** พระนคร : พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ นายมังกร สามเสน, ๒๔๙๐.

_____. **ตำนานพระพุฑเจดีย์.** พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร, ๒๕๐๓.

_____. **ตำนานพุฑเจดีย์สยาม.** พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๙.

นริศรานูวัตติวงศ์, สมเด็จพระ เจ้าฟ้ากรมพระยา และ สมเด็จพระ กรมพระยา
ดำรงราชานุภาพ. **สาส์นสมเด็จพระ เล่ม ๒.** พระนคร : ศรุสภา,
๒๕๐๕.

ศานติ ภัคคีคำ (ผู้แปล). **พระราชพิธีทวาทศมาสกรุงกัมพูชา ภาคที่ ๑
ฉบับฉลองครบรอบ ๕๕ ปี การสถาปนาความสัมพันธ์ทางการ
ทูตไทย-กัมพูชา.** กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์
พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๐.

เอกสารจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ เลขที่ สป๒.๔๙/๘๖